

-KI, GERUNDIO-ATZIZKI?

Gure Azkue aundi zanaren Iztegia birrargitara bear dala-ta, Euskaltzaindiak Iztegi eder orren inguruan berritze edo obetze zerbait egiteko asmoa duala, guztiok dakizute. Iztegiak ukitze zenbait bear duala, egunoro agiri da. Gure Aldizkari EUSKERA'n ikusirik gaude, geroneko zenbakian bertan, Rene Lafon'en lan bat, zenbait olako ukitu-bear aipatuaz.

Beste ukitu-bear bat aipatu nai nuke nik gaur. Eta nere ustez garrantzi ta zer-ikusit aundi samarrekoa. *-ki* atzizkiari dagokiona.

Urte asko-samarrez onuztik, onelako esaunda zenbait, "lepoan *ekarki*" (*trayéndolo en hombros* esan nayeana), eta "aren billa *ibilki*" (*andando en busca de él*), ta oien antzeko beste esaundak, idatzita ikusten oituak gaude. Ots, *ekarki* = *trayendo*; *ibilki* = *andando*... gerundio bezela, alegia; "al-izate aundia *izaki*" = (*teniendo gran poder*); *izaki*, *izan*'en gerundio bezela (*izan* infinitivo, *izaki* gerundio).

Noiztandik dator gure artean, *izaki* ori *izan*'en gerundio-ordez erabiltzeko oitura? Nik ez dakit. Bañan bai bait-liteke, oitura onen zuztarra gure Azkue zanaren Iztegian egotea. Orregatik aipatu nai izan det arazo au, Azkue'ren Iztegia berritu-bearrez gabiltzan ereti ta egokitasun ontan.

Azkue zanaren Iztegia berritzea, lan astuna da. Aztarrenak ondotxo aterata egin bear dan lana. Norbaitek ez uste arren, egun asko bear dituan lana. Bañan batez ere guztion laguntza bear duan lan luze ta aztuna.

Nik, nere utsean, uste bait-det, gerundio oiei argi pixka emateko zer-edo-zer esan bearrik ba'dedana. Orregatik nator gaur txosten onekin zertxo ori esatera.

* * *

Azkue zanak bere Iztegian *-ki* atzizkiari zortzi esan-nai egozten dizkio; eta zortzietan irugarrena, auxe: "-KI 3° (AN, BN, L, G) aplicase también a infinitivos, formando cierto gerundio... *izaki* =

habiendo sido... *ibilki* = habiendo andado... *egoki* = habiendo estado..."

Ori dio Azkue'ren Iztegiak.

Ni, oyartzuar bezela mintzatuko natzaizute gaur. Oyartzun, erriz giputz dan arren, Oyartzun'go euskera Goi-Napar da. Oyartzuar bezela, beraz, Goi-Napar-euskeraren lekuko ta testigu bezela mintzatuko natzaizute gaur.

Oyartzun'en *izaki* ta *ibilki* ta *egoki* erabiltzen ditugu —itzetik ortzera erabili, gañera— bañan ez gerundio bezela, infinitivo bezela baizik. *Izaki* erabiltzen degu *izan* bezela-bezelaxe; eta berdin *ibilki* ta *egoki* ere, *ibilli* ta *egon* bezelaxe. Eta berdin baita *ariki*, *etorki*, *ekarki*, *eramaki*, *erabilki*, *biziki*, *ta baita eukiki* ere... Oyartzun'go euskerak bi infinitivo ditu here aditzetan here berboetan. Bata Gipuzkoan erabiltzen dana: *izan*, *ibilli*, *etorri*, *ari*, *egon*, *ekarri*, *euki* etab., eta bestea, beste *-ki*'dun ori: *izaki*, *ibilki*, *etorki*, *ariki*, *egoki*, *ekarki*, *eukiki* etab.

Ez det esango, ordea, *-ki*'dun au, bestea bezain ugari erabiltzen degunik (1); bañan au bai, gipuzkoeraz *-ki*-gabeak duan esan-nai ber-bera ematen diogula guk, erabiltzen degun guztietan. Adibidez:

"Aurrian *izaki*, ta ekusten ez" = "aurrian *izan* eta ikusten ez";

"Agitten *ariki*, ta bukatu arteko onik ez" = Egiten *ari*, ta...

"Azkenetan *egoki*, ta ongi zegola" = "Azkenetan *egon*, ta...

"Auzuan *biziki*, ta izagutzen ez" = "Auzoan *bizi*, ta...

"Dirua *izaki*, biño bera burugabia *izaki*" = "Dirua *izan*, baña... gabea *izan*".

"Itxera zijuala uste, ta mendira *juaki*" = "Mendira *juan*, eta... (2).

Olakoxeak dira Oyartzun'go *izaki*, *etorki* ta *egoki*'ak. Eta, egia esan, dauden bezela, gerundio-antzarik ere ba'dute. Bañan ikusi dezutenez, bai bait-dago or *-ki*-ez gañerako beste zer bat

(1) Gure *-ki*-atzikki onek, adversativa-kutsu pizarren bat ote-duan zenbait susmo det nik. *Pero*-kutsu pizarren bat, *baña*-kutsu apurren bat. Gero dakuskegunez, ondotiko ta batekin erabiltzen dan arren, eta berdin baita *baña* bafekin, onen kutsu geiago ote-duan, *izan*, gure barrunberako, oyartzuarren barrunberako. Gero datozen adibideetan ikus lezake irakurleak. Ez degu, beraz, bestelako infinitivoak bezain ausarki ta bezela-bezela erabiltzen, ondoren *baña*-kutsuko zerbait datorrenean baizik.

(2) Egia da, azkeneko adibide ontan *mendirra joan* baño obeto legokela *mendirra joaten* edo *mendija joanean* (*joan* izandakoa *izan*, alegia; ta *joaten* edo *joanean*, dagoneko, presente). Ba dirudi gure euskerak *-ki* orretan dagon presente garbiagoko bat billa nai lukeala, *izan* baño garbiagoko presente bat alegia; *izan*'ek joandako antza bait-du *izan* ere; *izaki*, dagoneko garbiago.

ere; auxe: *-ki* ori ez dabillega bera bakarrik, ondotik *ta* edo *baña* bat gabe; beti ere *ta* copulativa batekin edo *baña* adversativa batekin dabillega ibilli: *izaki ta; izaki, baña; ariki, ta; ariki, baña; egoki ta; egoki, baña; joaki ta; joaki, baña...* Eta, izan ere, *ta ta baña* oiekin batzen danean du artzen gerundio-usaia. Bestela, ez. *Azkenetan egoki, ta ongi zegola = Estando en las últimas*, (creer) *que estaba bien* (lit. *Estar en las últimas y (creer) que estaba bien*); *Aurrean izaki baña ikusten ez = "Teniendo delante, no ver"* (lit. "*Tener delante pero no ver*").

* * *

Ala ere ba'da, *ta* edo *baña* gabe azaltzen dan *-ki* zenbait, eta itxuraz gerundio-antzean. Adibidez: *Ba'dijuaz juaki*. Goi-Naparroan erabilli oi dan esakuna. Eta norbaitek esan bait-dezake, *juaki* au *ta'rik* gabe *ta baña'rik* gabe gerundio jator dana (3). Latiñezko *euntes ibant = yendo iban* bezela, alegia.

Bañan euskeraz *euntes* ori ez bait-da gerundio, ez participio presente, infinitivo baizik, *joan zihoazen...* hebreoz bezela. *Euntes* ori, izan ere, hebreotik artua dago; eta hebreoan ez da *euntes ibant* (yendo iban), *ire ibant* (ir iban) baizik... euskeraz bezela-bezelaxe (4). Goi-Napar esaunda ori (*Ba'dijuaz juaki* ori) gipuzkoeran *Ba'dijoaz joan*, edota *Joan ba'dijoaz* litzake... *jakin ba'daki* bezela, edo *ibilli ba'dabil* eta *ekarri ba'dakar* etab.

* * *

Goi-Naparreraren lekuko ta testigu bezela mintzatu natzaitzute orain arte. Bañan beste Euskalki zenbaitetan ere ez bait-det gauza ain garbi ikusten, *-ki* gerundioaren alde.

Azkue jaunak dionez, Laburdieran eta Gipuzkoeran ere erabiltzen da *-ki* ori.

(3) Izan ere, ain gauza logicadun litzake, *-ki*-atzizki ori adjetivo batekin adverbio modal dan bezela (*eder. ederki; on, ongi; txar, txarki, aundi, aundiki, aundikiro; izendatu, izendatuki, ots, nominatim*), aditzarekin ere berdin, "modal" izatea, ots, gerundio alegia. Izan ere, orixe da gerundio, beste aditz baten adverbio "modal"... Bañan izkuntzetan ez bait-dira gauzak ain logicadun izaten beti-beti.

(4) *Euntes ibant* bezela, ba'dira Vulgatan beste olako hebraismo batzuek ere. *Gaudens gaudebo*, adibidez, edo *praecipiendo praecepimus vobis* etab. "Aditz-birresateak" dira. Eta ba'dute zer-ikusi gure euskerazko beste zenbait birresateekin, *eder-ederra*, adibidez, eta *mendi-mendian* etab. Ez, bear bada, esan-naiez, significadoz, gure *joan dijoazekin* eta *jakin ba'dakiterekin*; esan-naiez ez, bañan bai esateko-eraz, ots, biok infinitivoa erabiltzen dutela, alegia, eta ez gerundiorik edota participiorik, latifak oi duan bezela.

Gipuzkoari gagozkiola, nik ez det entzuten Gipuzkoan —Naparroako mugar izan ezik— olako *-ki'rik*, ez gerundio-antzera, ez bestela.

Eta Laburdierari gatzizkiola, berriz, auxe det esan bearrik: Axular'en GERO guztia irakurri dedala bein, beste egiteko gabe; eta ez dedala arkitu olako *-ki'rik*, ez baterako ez besterako.

* * *

Orixe zan, nik gaur esan nai nizutena; Oyartzun'go Goi-Naparreran beintzat, *-ki-atzizkia* ez dala gerundio-atzizki, infinitivo baizik; gerundio izateko, *ta* edo *baña* baten bearra duala... bestelako infinitivo guztiak bezelaxe. Eta, ez era batera ez bestera, ez dala Gipuzkoeran *-ki-atzizkirik*. Eta ezta Axular guztian ere.

Eta orren ondoren auxe dala nere eskabidea: Azkue zanaren Iztegia aztartzekoan, euki dedilla gogoan Goi-Naparroa'ko euskerari ta Gipuzkoerari ta Laburdierari dagokion zer txiki au; *-ki-atzizkiaren* irugarren esan-naiari dagokion ikutu-bear txiki au.

Andoain, Urrila'ren 31, 1956.

M. Lekuona.